



Հայկական գիտահետազոտական հանգույց Armenian Research & Academic Repository



Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Ստեղծագործական համայնքներ
ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

**This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial
3.0 Unported (CC BY-NC 3.0) license.**

Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

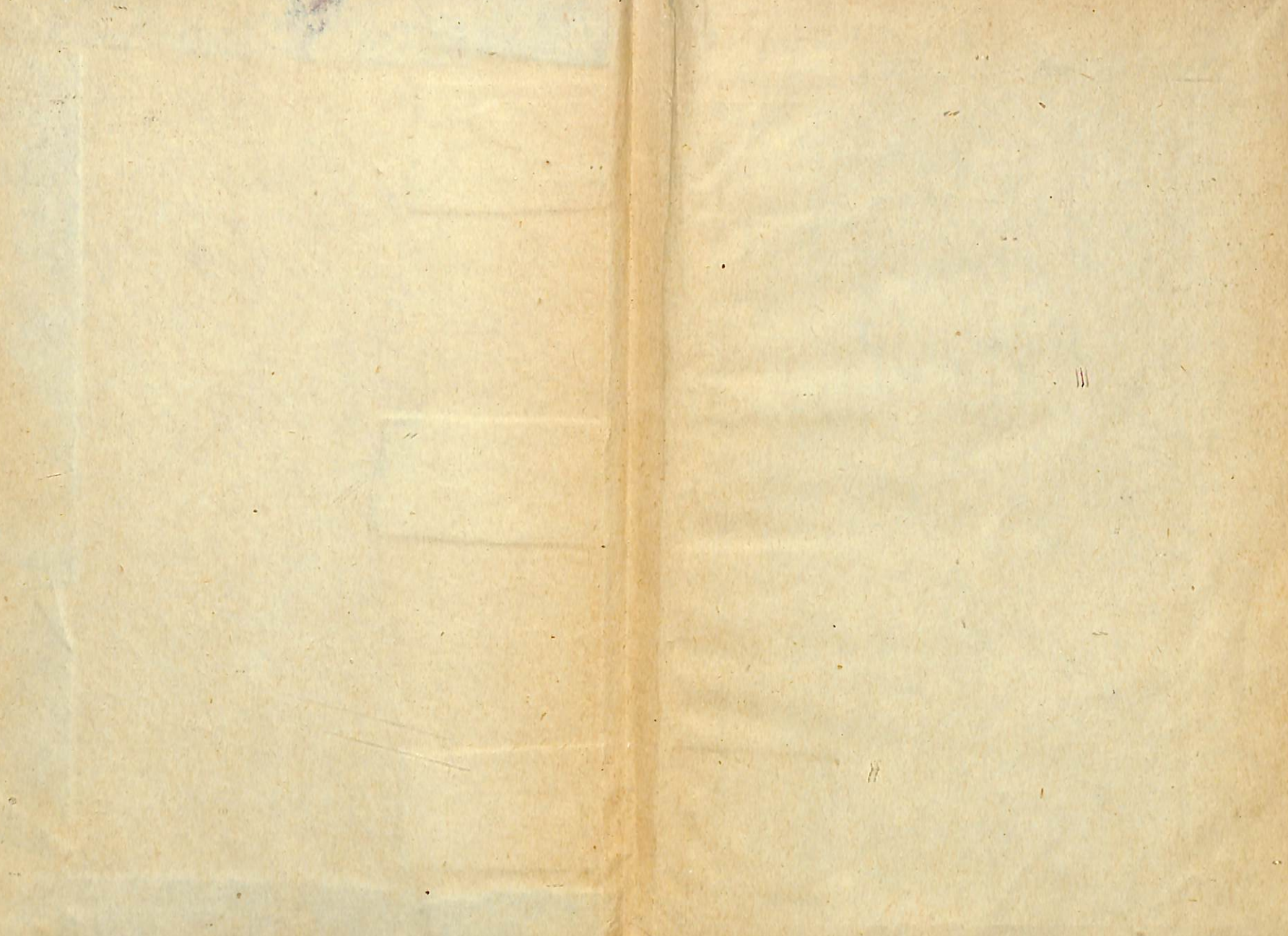
You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format

Adapt — remix, transform, and build upon the material

7.925

70



1376

Y

ԱՂԷԲՍԱՆԴՐԱՊՈԼԻՑ ՂԱՆԼԻՃԱ

(ՈՒՂԵԻՈՐԻ ՅԻՇՈՂՈՒԹԻՒՆՆԵՐԻՑ)

Գ ր է ց

Ն. Բ. Նիկողոսեան

ԱՂԷԲՍԱՆԴՐԱՊՈԼ

Տպարան Յակովբ Դասաբեանցի

1905

(27)

910-4(41-925)

4-70

vs

10 NOV 2011
անդամի բաժնի վճարում

1905 Վ. Գրիգորյան
12 մարտ

ԱՂԷՔՍԱՆԴՐԱՊՈԼԻՑ ՂԱՆԼԻՃԱ

(ՈՒՂԵՒՈՐԻ ՅԻՇՈՂՈՒԹՒՆՆԵՐԻՑ)



Գ ր ե ց
Ն. Բ. Նիկողոսյան

1004
18435

91

ԱՂԷՔՍԱՆԴՐԱՊՈԼԻՑ

Տպարան Յակովբ Դամարեանցի

1905

(27)



Дозволено Цензурою. Тифлисъ, 27 Апѣля 1905 года.

1.

Քաղաքների կեանքի ծանրութիւնն ու աղմուկը շատ անգամ մարդուն սկամայ գիւղերն են մղում, մանաւանդ, երբ մարդը յոգնած ու թուլացած է ծանր աշխատանքներից:

Գիւղի պարզ օդն ու կլիման, գիւղացու պարզ ու միամիտ նիստ ու կացը, ճիշտ որ գրաւիչ են, մանաւանդ, երբ նրանք կապ ունին պատմական անցեալի հետ, որտեղ կան գեղեցիկ յուշեր պատմական անձնաւորութիւնների մասին, այլ խօսքով ասած, որտեղ կան հնութեան բեկորներ, որոնք իրանց տրտուր տեսքով վկայ են տխուր անցեալի, իրանց կառուցողների մեծագործութեան:

Սիրում եմ գիւղն ընդհանրապէս, սիրում եմ գիւղացուն իւր առօրեայ չարաքաշ աշխատանքով: Ահա այդ սէրը շատ անգամ քաշում, ձգում է ինձ գիւղերը, տես-

նելու, այցելելու գիւղացուն և նրա ցաւերով
գրազուելու, տանջուելու:

Գիւղ և գիւղացի հասկացողութիւնը ա-
մենեւին այն չէ մեզանում, ինչ որ տեսնում
ենք եւրոպական կեանքից վերցրած սիրուն
պատկերների մէջ: Այնտեղ արհեստն ու գի-
տութիւնը միացած, ձեռք ձեռքի տուած՝
հեշտացրել և նոյն իսկ նախանձելի են դարձ-
րել գիւղացու կեանքը քաղաքացիների աչ-
քում, իսկ մեզանում, զուրկ այդ միջոցնե-
րից, կեանքը վերջին ծայր անտանելի է
դարձել, թողնելով գիւղացուն վայելելու մի-
այն պարզ օգ և առողջարար ջուր: Եւ միայն
այդքան...

Աղէքսանդրապօլին աւելի մօտ են Ղան-
լիճա գիւղերը, որ պատմութեան մէջ լայտնի
էր Մարմաշէն անունով, հնումը Պահլաու-
նի իշխանների կալուածը: Մինչև այժմ կան-
գուն են Պահլաուներինների գեղեցկաշէն վան-
քերը, որտեղ և գտնուում է քաղաքացոյ
լայտնի «Կարմիր աւետարանը», որին ամեն
կիրակի ուխտաւորներ են գնում:

Ամառուայ արձակուրդ օրերից մէկն էր:
Մի փոքր ազատ օդ ծծելու համար, վճռեցի
Ղանլիճա գնալ: Զիտ մասին հոգալն աւելորդ
էր, որովհետև մանկութիւնից վարժուել եմ
շատ հեռաւոր ճանապարհներ ոտքով գնալու,

իսկ այս տարածութիւնը հազիւ թէ 6—7
վերստ լինի: Առաւօտը վաղ վեր կացայ և
բռնելով գիւղի ճանապարհը, որ գտնուում է
քաղաքի հիւսիս-արեւմտեան կողմը, առաջ
գնացի: Հազիւ թէ քաղաքից դուրս էի եկել,
տեսնեմ մի մարդ գնում է նոյն ճանապար-
հով, խուրջինը ուսին դրած: Երևում էր որ
նա ինչ որ բան էր գնել տան համար: Երբ
նա ինձ մօտեցաւ, հարցրեց.

—Ո՛ր առաջ բարի, այսպէս վաղ ո՛ր
էք գնում:

Գնում եմ Ղանլիճա, մի փոքր ման գալ
ուղեցի, շատ եմ սիրում ման գալ:

—Ես էլ զանլիճեցի եմ, լաւ որ պատա-
հեցինք, ուրեմն իօսելով կըզնանք և ճանա-
պարհի երկարութիւնը չի զգացուի: Իհարկէ
նստակեաց մարդու համար մի-մի անգամ ման
գալը օգտակար է, — վրաբերեց գիւղացին:

—Կարծում եմ որ ձեր առողջութիւնը
գլխաւորապէս բաց օդում աշխատելուցն է,
եթէ ոչ մենք աւելի յարմարութիւնների ու-
նինք քաղաքում, բայց այնուամենայնիւ, հի-
ւանդոտ ենք:

—Անկասկած, ծանր աշխատանքը, որ
գիւղացու բաժինն է, նրան կըմաշէր, եթէ
գիւղի օդն ու ջուրը չըլինէր. քաղաքներում
թէև հանդիստ է կեանքը, բայց քաղաքացի-

ներդ փակուած ու անշարժութեան դատապարտուած լինելով՝ կորցնում էք ասողջութիւններդ:

Խօսակիցս բաւական խելացի մարդ էր երևում, չնայելով արևի առաջ խանձուած դէմքին, նա ունէր համակրելի դիմագծեր, միջահասակ էր, սև-ալեխառն մորուքով:

— Ի՞նչպէս է ձեր անունը, հարցրի նրան: Անունդ խնդրեմ ինձ բաշխես: Այս լուչէ, որ միասին գնանք, և անունդ չ'իմանամ:

— Անունս Գալուստ է, բայց գիւղացիք պարզութեան համար Գալօ էլ են ասում:

— Մի՞թէ Գալուստ անունը պարզ չէ, որ աւելորդ տեղը կրճատուծ են:

— Գէ, ես ինչ գիտեմ, սովորութիւն է կրճատելը: Այդ խօսք քաղաքում էլ են անում:

— ձշմարիտ է, անունների կրճատելն ընդհանուր է, շատ անգամ այնքան է փոփոխուած անունը, որ մարդ գժուարանում է իմանալ իսկական խօսքի արմատը: Իսկ այն ասան, Գալուստ եղբայր, այդ ինչ ես գնել:

— Տան համար մի քիչ կտորեղէն գնեցի: Թէև աշխատանքի ժամանակ էր, միջոց էլ չըկար քաղաք գալու, բայց ինչ արած, երեխաները մերկ էին, վրաները պատառոտուել էին:

Մի փոքր ժամանակ լուսթեամբ շարունակուած էինք ճանապարհներս: Ուղեկի-

ցրս բաւական փորձուած, պարզասիրտ մարդ էր երևում և խօսելու տրամադիր: Հանգամանքից օգտուելու համար, ուղեցի գիւղացու կարծիքն իմանալ քաղաքացի վաճառականների մասին, ուստի հարցրի նրան.

— Գալուստ եղբայր, ես գիտեմ, որ տարուայ այս ժամանակ գիւղացու մօտ փող չի գտնուել, եթէ չես նեղանալ, ասանք, գնածըդ կտորները առձեռն փողով առանք, թէ ապառիկ:

— Նեղանալու ոչինչ չկայ: Իհարկէ, այժմ գիւղացու ձեռքին փող չի լինիլ, ապառիկ եմ գնել: Գոհութիւն Աստուծոյ, հաւատարմութիւն կայ. քաղաքում ամենքը ճանաչում են տիրացու Գալուստին: Նրանք տալիս են ապառիկ, վստահ լինելով՝ որ ժամանակին կրվերադարձնեմ:

— Բայց մի՞թէ ձեռնաու է ձեզ համար ապառիկ գնելը:

— Խօսք չկայ որ ապառիկ վերցնելը օգտակար չէ. մի՞թէ այդ միևնոյնը քաղաքացիներիդ ձեռնաու է, որմեզ նման տգէտ գիւղացուն ձեռնաու լինի. բայց ինչ արած, երբ կարիք կայ, ստիպուած ենք գնելու: Ես լու գիտեմ, որ առածս լիսուներկու բուբուլու ապրանքի մէջ վաճառականը հինգ տասը բուբուլի աւելորդ հաշուեց. եթէ ձեռքս փող

լինէր, կ'ընկնէի խանութէ խանութ և ով աւելի էժան կըտար, նրանից էլ կըգնէի: Արի տես որ փող չըլինելուց, գնում կանգնում ենք վզերս ծուռ վաճառականի առաջ, թողնելով նրա խղճին: Իսկ նա այսպիսի դէպքերում օգտուում է հանգամանքից: Ասենք նա էլ մարդ է, մեղաւոր չէ: Նա էլ մտածում է, որ իւր ապրանքը մի քանի ամիս պէտք է վրաներս մնայ: Խոմ թարէքներում շարուած ապրանքը բոլորն իրանը չէ. անկասկած նա էլ դրանց համար շահ է վճարում, միւս կողմից պէտք է տուն պահէ, խանութի վարձ վճարէ և այլն և այլն. ահա այդ հաշուով էլ ապրանքը ծախում է մեզ վրայ:

— Լաւ ես դատում, նրանց գրութիւնն էլ նախանձելի չէ, նքանց ցաւերը ներսն է թաղցրած և ծախսերն էլ տեսակ-տեսակ են: Միայն թէ վերցրած շահը չափաւոր լինի:

Այդ էլ մարդուց է կախուած, ասաց իմ խօսակիցը. — Անխիղճ մարդու մօտ մէկ գնացինք, մէկ էլ չենք գնալ: Այդպիսին չետոյ ինքը պէտք է մեր յետևից ման գայ, որ մեծ գժուարութեամբ առնելիքն ստանայ: Իզուր չէ ասուած, թէ վնաս տւողը առաջ ինքը կըվնասուի: Տարիներ առաջ քաղաքում կային միքանի առևտրականներ, որոնք գիւղացիների կաշին էին քերթում,

մեծ-մեծ տոկոս վերցնելով. նրանք շատ աշխատելու չուսով՝ աջ ու ձախ գիւղացիներին ապրանք բաց թողին, այդպիսով իրանց բոլոր ունեցածը ապառիկ գնաց. իսկ չետոյ էլ չկարողացան հաւաքել ու սնանկացան: Եթէ այժմ էլ քաղաքի մէջ կան վաճառականներ, որոնք օձիք են թափ տալիս գիւղացու երեսից, այդ պէտք է բացատրել իրանց անխիղճ վարմունքով. դրանք գիւղացուն ապրանք ծախելիս՝ մի քանի տեսակ են խաբել. գինը բարձր են ասել իսկական արժէքից. արշինի մէջ պակաս են չափել, փողի տոկոսը մի քանի անգամ իրար վըրայ բարգել: Միամիտ գիւղացին մի անգամ նրա ծուղակն ընկնելուց չետոյ, հնար չէ ունեցել պարտքից ազատուելու. տուել է ու տուել, իսկ չետոյ, երբ այլևս ոչինչ չէ ունեցել տալու, չէ տուել. այդպիսով շահն էլ, գլուխըն էլ կերել է: Այժմ քաղաքում վաճառականներն աւելի զգույշ են թէ տալու և թէ՛ տռնելու մէջ: Նրանք տալիս են իրանց լաւ ճանաչած մարդուն, իսկ ում էլ որ չեն ճանաչում, նրա համար ծանօթ մարդն է երաշխաւոր գտնում և ապա թէ մուրհակ վերցնում:

— Մուրհակ տւողը ճշտութեամբ վերադարձնում է պարտքը, — հետաքրքրուեցի ես:

— Ուշանալ կայ, ասած է, ուրանալ չկայ,
— ընդհատեց նա: Մուրհակով փողը չի կոր-
չիլ: Բայց Սատուած չանէ, որ մարդ ուրիշի
փողն ուզենայ ուրանալ, կան և ուրանալու
ճանապարհներ:

— Ի՞նչպէս, հարցրի նորից:

— Եթէ քաղաքացին վարպետ է, գիտէ
իւր գործը ամուր բռնել, ինչու կար-
ծել թէ գիւղացին միամիտ է, նրանից
չես կըմնայ: Բարքերը փոխուել են: Այ-
ժըմ առաջուայ գիւղացին չկայ: Այժմ ե-
թէ գիւղացին ուզենայ ուրանալ, նա կըգտնի
իւր նման մի երկու ընկերներ, նրանց
արող կըխմացնէ, որոնք չեսոյ դատարանում
խաչի ու աւետարանի առաջ կ'երդուին, թէ
գիւղացին պարտքը վճարել է վաճառականին
իրանց ներկայութեամբ, բայց վերջինս մա-
տենում չէ ջնջել ու նորից է պահանջում:
Եթէ այս միջոցն էլ չ'օգնէ նրան, խօսք կը-
տայ պարտքը վճարել, իհարկէ դատարկ խոս-
տում այնուհետև պարտատէրը թող հա-
րիւր անգամ գիւղ գայ ու գնայ, թող գործից
չես ընկնի առնելիքի համար: Եթէ պարտա-
տէրը ճարպիկ է. գոռալով, հալհոյելով կա-
րելի է պարտապանից մի բան ստանայ, իսկ եթէ
պատուատէր կամ խեղճ մարդ է, գիւղացին
նրա առնելիքը մօր կաթի պէս անուշ կ'անէ:

— Տիրացու Գալուցտ, պատմածներիցդ
դուրս է գալիս, որ գիւղացու հետ գործ ու-
նենալը երկիւղալի է:

— Այդպէս էլ կարելի է անանալ, բայց
ոչ. ով ուզում է գիւղացու հետ գործ ունե-
նալ, պէտք է բարեխիղճ լինի: Գիւղացին էլ
մարդ է, տեսնելով զիմացինի վարմունքը,
այնպէս էլ կըվերագարձնէ: Բայց կայ մի այլ
միջոց: Լսած կըլինիս— կեղծաւորութիւնը—
կէս առաքինութիւն է: Եթէ ջան ու սիրա-
լիր խօսքերով գիւղացու հետ խօսես, կարող
ես գիւղացուն բռնի մէջ պահել: Կան այն-
պիսի մարդիկ, որոնք գործի սկզբում հազիւ
թէ հարիւր բուբի են ունեցել և այդքան
փողով գիւղացու հետ առևտուր սկսելով, այ-
ժըմ լաւ փողի տէր են դարձել: Նրանք գիւ-
ղերում պատուաւոր մարդկանց հետ կապեր
են ստեղծում, «քաւոր-սանահար» դառնում,
ամեն անգամ նրանց քաղաքում պատիւներ
են տալիս, թէլ, արող խմացնում, իսկ նրանց
միջոցով իրանց գործը հոգում:

— Իսկ սովքեր են գիւղի պատուաւորները:

— Գիւղում պատուաւոր են համարուում
իշխանները-հարուստները, տանուտէրը, պրիս-
տաւը, դատաւորը, զրազիրը: Բաւական է
որանց թույլ կողմը գտնել, ինքնասիրութիւ-
նը շոյել, նրանք այնուհետև կըդառնան անձ-

նուէր, հաւատարիմ ծառաներ: Ծրէնք, կարգ, իրաւունք կախուած են նրանց մտրակի, սլ-
ծի վրայ: Եթէ նրանք գործուծ են քաղաքա-
ցի վաճառականի օգտին, էլ ոչ ոք նրան չի
համարձակուած նեղացնել, գիւղացու շապիկը
կըծախեն և մի բան էլ աւելի կըլծարեն
քաղաքացի պարտաւիրոջը:

— Երևի գիւղացին մտրակից աւելի է
վախենում, քան թէ խղճից: Գալուստ եղբայր,
դու շատ վատ կողմից ես խօսում գիւղացի-
ների մասին, քան թէ ես գիտեմ: Ի՞նչպէս
բացատրենք այդ:

— Ցաւալի է, այն, երբ մարդ մէկի մա-
սին լու կարծիք ունի, բայց յանկարծ վատ
բան է լսում, այնպէս չէ: Այդ նրանից է
առաջանում, որ մարդիկ աւելի շատ արտա-
քինով են դատում, մինչդեռ մօտիկ ծանօթու-
թիւնը տարբեր եզրակացութեան կը հասցնէ:
Վերցնենք օրինակ քեզ, խոմ կարգաւոր մարդ
ես, գիւղացու հասկացողութեամբ օճեալ
Տեասն կը կոչուիս: Հաշուենք թէ եկել ես
մեր գիւղը և անձանօթ լինելով, դու առա-
ջարկում ես, որ տան քեզ մի ձի, մի երկու
վերստ գնալու համար: Գիւղացիները տանը ձի
էլ ունենան չեն տալ, որքան և դու շատոյ
գործ ունենաս, որքան և խնդրես: Բաւական
չէ որ չի կատարուած խնդիրդ, նս կոպիտ կերպով

էլ քեզ վիրաւորում է: Բո՛լորովին գրա հակա-
ուակը կըտեսնես, երբ գիւղէ մտնում մի պրիս-
տաւ, կամ մի գրագիր: Եթէ նրանք նման պա-
հանջ ունենան ու գիւղում ձի էլ չըճարուի,
մարդ կ'ուղարկեն մօտիկ գիւղից կըբերեն և
անվարձ կըտան «աղային» հեծնելու:

— Զարմանալի չէ այդ երևոյթը, վերջին
դէպքում նրանք կարծում են, թէ օրէնքի
պահանջն են կատարում, — կտրեցի նրա
խօսքը:

— Այն, մասամբ ճիշտ է նկատողու-
թիւնդ: Գիւղացին չըգիտէ մարդուն պատ-
ուել իւր արժէքի համեմատ: Նա լաւ գիտէ,
որ պրիստանին պարտական չէ, բայց կանէ,
որովհետեւ նրանից վախենում է:

— Տգիտութեան հետեանք է: Տգէտից
պահանջել չի կարելի, կրկնեցի ես:

— Տգիտութիւնը անուրանալի է: Գիւ-
ղացիներս խաւար ծնուած ենք, խաւար էլ
մեռնում: Քաղաքներում քանի քանի ու-
սումնարաններ կան: Մանկութիւնից մարդիկ
սովորում են, կրթւում ու լուսաւորւում, ի-
հարկէ, որ քաղաքավարութիւն էլ կըսովորին:
Ձեր տղաներն առաւօտը ուսումնարան են
վազում, բան սովորում, իսկ մեր տղաները
ի՞նչ պէտք է սովորեն մեզանից: Զմեռը
գոմի օգաներում հեքիաթներ, իսկ տարուայ

միւս եղանակներին դաշտում հոտաղ ու մշակ են դառնում տաւարի յետեւից քաշ գալիս:

— Զգում էք ուսման պահանջ:

— Զգում ենք:

— Իսկ ինչո՞ւ չէք բաց անում ուսումնարան:

— Որովհետեւ գիւղում համաձայնութիւն գոյութիւն է կայացնել: Ուսումնարանը մեզանից ծախսեր կրպահանջի: Ծախսը պէտք է գիւղի հասարակութիւնը հոգայ: Երեխայ ունեցողները ուրախութեամբ յանձն են առնում իրանց վրայ դրած ծանրութիւնը, իսկ չունեցողները չեն ուզում ծախսին մասնակցել, ասելով, մենք երեխայ չունինք, խնչ պարտական ենք: — Քաղաքներում չէ՞ որ այդ բանը չկայ:

— Իհարկէ: Նշանակում է այդպիսով դուք երբէք էլ ուսումնարան չէք ունենալ, — ասացի ես:

— Ունեւորները տեսնելով գիւղի անհամաձայնութիւնը, ուսումնարան չեն բաց անում, բայց իրանց տղաներին մի կերպ կարգալ սովորեցնում են, յանձնելով գանազան խալֆաների, սրոնք նրանց սովորեցնում են գոմի օգաներում:

— Իսկ ո՞րքան են սովորում աշակերտները:

— Որքան հանգամանքը կըներէ: Եթէ

վարժապետը երկար մնաց գիւղում, նրանք մինչև ցանքսի ժամանակ սովորելով, գիր-կապ անելով կսկսեն կարգալ, մի քիչ էլ գրել ու հաշուել:

— Ասել է թէ գիւղում այնուամենայնիւ քիչ թէ շատ գրագէտներ կըլինին:

— Որոնք որ եկեղեցում դպրութիւն են անում, նրանք բաւական առաջ են գնում, իսկ մնացածները նուիրուելով գիւղական պարագմունքներին, սովորածներն էլ մոռանում են:

— Գիւղում ազատ ժամանակ գրքեր կամ լրագիր կարդում են, դրանք շատ կօգնեն ինչպէս գրավարժութեան, այնպէս էլ կրթութեան:

— Լրագիր, ո՞չ, բայց գրքեր էլ սակաւ են ճարւում, եղածներն էլ չնչին բովանդակութեան հէքիաթներ են:

— Լսել եմ, որ ժողովուրդը հէքիաթներ շատ է սիրում:

— Այո՞, հէքիաթներ, որոնց մէջ սէրը կամ հերոսական գործերը մեծ տեղ են բռնում, դրանք կարգացում են ձմեռուայ ազատ օրերը, և երկար գիշերները:

— Ուրիշ բովանդակութեան գրքեր չեն կարգացում:

Եթէ լինին, ինչու չէ. բայց ո՞վ կըտայ

խեղճ գիւղացուն այդպիսի գրքեր: Հէքիաթ-
ները մի կերպ գնում են:

— Թող ուրիշ գրքեր էլ գնեն:

— Հէքիաթների բովանդակութիւնը նը-
րանք բերանացի գիտեն, ուստի և ցանկու-
թիւն ունին կարգալու, բայց միւս գրքերի-
նը չգիտեն: Իսկ անյայտ, անծանօթ գրքին
փող չեն տալ: Չկան բարի մարդիկ, որ գիւ-
ղերում գրադարաններ հիմնէին: Անկասկած
լաւ-լաւ գրքեր կարգալով առաջ կը գնայինք:

Ես սկսեցի մի քանի գրքերի կարճ բո-
վանդակութիւններ ասել. խորհուրդ տուի
լրագիր ստանալ և մասնաւորապէս ցոյց տուի
թէ որքան անհրաժեշտ է գիւղացուն տեղե-
կութիւններ ունենալ գիւղատնտեսութեան,
անասնապահութեան մասին:

Իսկ երբ խօսքը առողջապահական խընդ-
րին դարձաւ, խօսակիցս ասեց:

— Լաւ բան է առողջութեան մասին
հոգալը: Առողջապահական կանոններ չիմա-
նալուց, գիւղացիներս սոււնկի պէս բուսնում,
ծաղկի-խոտի պէս թառամում ենք: Մեր կեան-
քը կապուած է պատահականութեան հետ.
Եթէ որեւէ կերպով հիւանդանում ենք, գի-
մում ենք զանազան անտեղի միջոցների, էլ
զբբաց ասես, էլ մաղ պարտցնել, էլ զանազան
կախարհութիւններ ասես, անում ենք, որ

հիւանդը առողջանայ: Գիտես թէ որքան նա-
խապաշարմունք կայ մեր մէջ, ոչ դեղ ու-
նինք, ոչ դարման:

— Բայց ինչո՞ւ բժշկի չէք դիմում, չէ՞ որ
բժիշկը կարող է առողջացնել հիւանդներին:

— Բժիշկը մեր մէջն է որ դիմենք: Ծայ-
րայեղ դէպքերում գալիս ենք քաղաք բժիշկ
հրաւիրելու. բժշկի ճանապարհածախսը, այց-
վճարը և դեղը նստում է 10—15 ըուբլի:
Քաղաքի պէս չէ, որ տասնեակ բժիշկներ գըտ-
նենք, շատ անգամ նրանք մերժում են, չեն
գալիս, իսկ եկած դէպքումն էլ այդպէս թանգ
է նստում: Ա՛րժէ քաղաքում ապրել. գիւ-
ղացին ամեն կողմից է զրկուած:

— Թող մի քանի գիւղեր միացած ոյժով
բժիշկ պահեն, նկատեցի ես:

— Որին ամենաքիչը վճարեն 1200—2000
ըուբլի, այնպէս չէ, հեզնեց ինձ գիւղացին:

— Կարծում եմ այդ փողը մի գիւղի հա-
մար շատ-շատ է, բայց մի քանի գիւղի հա-
մար մի մեծ բան չէ, եթէ ուզում էք առողջ
մնալ և հիւանդութեան դէպքում էժան
պրծնել:

— Այո, շատ բան կարելի էր անել, շատ
նորութիւններ մտցնել մեր կեանքում, բայց
անող չըկայ:

1001
18435



Գիւղական կեանքի չար ու բարու մասին խօսելով, մենք բաւական առաջ էինք գնացել և երբ աչքերս վեր բարձրացրինք, զգացինք մեզ «Կարմիր մարտկոցի» մօտ: Ես գոհ էի պատահմունքից: Ուղեկից-ընկերս փորձուած էր, խելօք ու առողջադատ: Նա իրան անուանում էր հասարակ տիրացու, բայց ինչպէս երևում էր քաղաքում շատ մարդկանց հետ շփուելով, կեանքի երևոյթները գիտէր քննադատել, նրանց մասին ունէր իւր սեպհական անշեղ համոզմունքները: Ինձ համար պարզուեցին մի շարք խնդիրներ, որոնց մասին ստույգ տեղեկութիւններ չունէի: Տգէտ գիւղացին իւր բոլոր թերութիւններով աւելի բարձրացաւ իմ աչքում: Եթէ նա այդ բոլոր եզրակացութիւնները միայն սեպհական դիտողութիւններով է ձեռք բերել, որքան աւելի ընդունակ կըլինէր նա, եթէ կրթուէր: Նրա գործնական խելքին կ'աւելանար տեսականը, եթէ նա էլ մեզ պէս միջոց ունենար ուսումնարան մտնելու, սովորելու: Ինչ շատ բաներ ունէի նրան հարցնելու. համոզուած էի, որ նա մի առ մի ցոյց կըտար գիւղացու վերքերը, որոնց բուժելու, դժբախտաբար ես անկարող էի:

Մենք քայլում էինք մեքենայաբար: Մեր խօսակցութիւնն յանկարծ ընդհատուեց երկու հայ գինւորների յայտնուելով: Նրանք դուրս եկան մարտկոցի մօտերից և գնում էին դէպի դաշտի վրանները: Հասնելով մեր մօտ, նրանք յարգանքով բարևեցին մեզ: Ես սկզբում նրանց չըճանաչեցի, բայց շուտով իմացայ, որ նրանք իմ նախկին աշակերտներից են եղել:

— Մեզ չէս ճանաչում, միանգամից հարցրին նրանք ժպտալով:

— Ո՛չ, ի՛նչպէս ճանաչեմ:

— Սրանից տասը տարի առաջ դաս ես տուել մեզ: Մենք քո նախկին աշակերտներն ենք, չէս յիշում մեզ: Հեռուից որ ձեզ տեսանք, մտքերիցս անցաւ թէ մոռացած կըլինի:

— Տասը տարի առաջ... բաւական միջոց է այդ. — այն ժամանակ դուք երեսնաներ էիք, դպրոցական շորերով, անմազ, անմորուս: Տասը տարին թէև շուտ կանցնի մարդու կեանքից, բայց մարդն այնքան կըփոխուի, որ կարող է իսպառ մոռացուել: Դուք կարող էք ինձ չմոռանալ, որովհետև տեսել էք ինձ այրական հասակում, երբ դէմքիս գծերը կըմնան երկար: Կարող էր փոխուել միայն հագուստս. այն ժամանակ աշխարհական էի, իսկ այժմ հոգևորականի շորեր ունիմ հագած: Այն ինչ

տասը տարուայ ընթացքում ձեր մէջ կատարուած փոփոխութիւնը շատ ու շատ մեծ է, հասակներդ առել, լցուել, մեծացել, դէմքերդ մազով ծածկուել և յանկարծ դաշտում հանդիպում էք ինձ զինուորական համազգեստով:

— Բայց մենք քեզ միշտ յիշում ենք, Մենք Աստուածածնի դպրոցի սաներն ենք, դու մեզ հայերէն և թուաբանութիւն էիր աւանդում:

— Կարելի է, այո՛, ինձ թւում է թէ ձայներդ ծանօթ են, իսկ անուններդ չեմ յիշում: Ասացէք ուրեմն ձեր անունները:

— Մանուկ Պետրոսեան ասաց առաջինը:

— Գրիգոր Մինասեան, կրկնեց երկրորդը:

— Ուրեմն այդ դ՞ուք էք, Այո՛, ի՞նչպէս թույլ է յիշողութիւնս դէմքեր մտաբերելու համար:

— Իրաւունք էլ ունիս չըլիշելու, ասաց Պետրոսեանը: Երկար տարու ուսուցչութեանդ շրջանում հարիւրաւոր աշակերտներ ես ունեցել, ո՞րին յիշես:

Այսպէս թէև մի փոքր ուշ, այնուամենայնիւ, անցեալի քաղցր յուշերն իմ մէջ զարթեցին: Ժամանակի հետ թէև աղօտացել էին անցեալի դէպքերը, սակայն դժուար չեղաւ նրանց վերստին յիշելը: Տասը և աւելի տարիներ առաջ, նախկին հայկական դպրոցներում հայ ուսուցիչներս աշխատելով՝ կաշուց

դուրս էինք գալիս: Այն ժամանակ ուսուցիչներս աշխատում էինք սովորեցնել հայ երեխաներին որքան կարելի է շատ: Ո՛չ առողջութիւն էինք հարցնում և ո՛չ հանգստութիւն: Պարապում էինք սահմանուած ժամերից աւելի, որովհետև սովորողները մեր հարազատներն էին: Թ՛ո՞ղ, ասում էինք, առաջ գնան, մարդ դառնան, որ նրանց յիշողութեան մէջ քաղցր տեղ ունենանք: Այժմ անակնկալ պատահմունքը հարիւրաւոր աշակերտներից երկուսին է հանդիպեցնում, որոնք ինձ յիշում են և յիշել են տալիս անցեալը: Սիրտս ուրախութիւնով լցուեց: Այն օրից մինչև այժմ առուից շատ ջուր է անցել, շատ բաներ փոխուել. նախկին աշակերտները չկան, ինչպէս և չկան նախկին դպրոցները: Մանուկն ու Գրիգորը յառաջադէմ, ընդունակ ու կենսուրախ տղաներ էին: Փոքր հասակում նրանք ինձ շատ էին նեղացնում, բայց և այնպէս նրանց մեղքը ներում էր, որովհետև երկուսն էլ սովորողներ էին: Այդպիսի աշակերտները ուսուցիչների կողմից միշտ գուրգուրանք էին վայելում: Մասնաւորապէս իմ հասակի եռանդուն ժամանակն էր: Ամբողջապէս գործին նուիրուած՝ շուրջս նայելու միջոց չունէի: Այն ժամանակ բոլորովին ինքս ինձ մոռացած՝ ողջ էութիւնս ամփոփել էի աշա-

կերտներն մէջ. նրանց հետ խնդում, նրանց հետ մխիթարում էի: Ես ոչինչ չէի խնայում նրանց համար և՛ սիրտ և՛ եռանդ: Կեանքի մեծ հասակներում կուզէի նայն աշակերտներին առաջնորդ լինել, սակայն կեանքն անողոք է, հաւաքումներ չի սիրում: Գլորոցից դուրս գալով, աշակերտները լցում էին հասարակութեան շարքերը և հազիւ էր պատահում, որ մէկ-մէկ անգամ առիթը պատահելիս՝ նրանց հանդիպէի նրանց, հետ խօսէի:

Իմ նախկին աշակերտներին այսպէս անսպասելի կերպով հանդիպելով՝ մոռացայ գիւղն էլ, գիւղացին էլ:

—Քանի՞ տարի է ծառայութեան մէջ էք, հարցրի նրանց:

—Երկրորդ տարին է,—ասաց Գրիգորը:

—Որտեղ է ձեր ծառայութեան տեղը:

—Գրոզնոյ, Վլատիկակազի մօտերը:

Գիտեմ, ոչինչ, Կովկասից հեռու չէ: Կարծեմ տեղի գրութիւնը վատ չէ:

—Այո՛, լաւ է, խօսեց Մանուկը: Ինձ ըսկզբում ուզեցին աւելի հեռու տեղ ուղարկել, բայց չուզելով Գրիգորից բաժանուել, խնդրեցի որ միասին մի տեղ նշանակեն: Լաւ է, խնդրոս յարգեցին և մենք այժմ ծառայում ենք միևնոյն վաշտի մէջ:

—Ծառայութիւնը խո՞մ ծանր չէ:

—Սկզբում մի փոքր զժուար էր, բայց զժուարութիւնը առաջին վեց ամիսն էր, երբ դեռ չգիտէինք հրացան գործ ածել, երբ գործադերն անձանօթ էին, իսկ ընտելանալուց յետոյ գործը հեշտացաւ:

—Ծառայութիւնը չէ մեզ նեղողը,—վրայ բերեց Գրիգորը, հայրենիքի կարօտն է մարդու մաշում: Ամեն երեկոյ անուններս կարդալուց յետոյ, երբ գնում ենք քնելու, մենք շարունակ խօսում ենք մեր քաղաքի, ծնողների, բարեկամների մասին: Շատ անգամ այնքան ենք խօսում, որ քներիս մէջ երազներ ենք տեսնում: Այդ երազները երբեմն լինում են ուրախ, հանգստացնող, իսկ երբեմն այնպէս տխուր, որ հետեւալ ամբողջ օրը սրտերս լցում են կասկածներով, սև մտքերով:

—Երազին ինչի՞ էք հաւատում:

—Ձի կարելի չըհաւատալ, երբեմն նրանք ուղիղ են դուրս գալիս,—ասաց Մանուկը: Մի գիշեր երազում տեսայ, որ մեր տանը ուրախութիւն կայ, մարդիկ են հաւաքուած, տեսայ նրանց մէջ և քահանայ: Իհարկէ, ես չէի հասկանում՝ երազս, բայց մի շաբաթից յետոյ տանից նամակ ստացայ, որ քրոջս նշանել են:

—Հայրենիքի սէրը այնու ամենայնիւ մեր

տրամադրութիւնը չի փչացնում, մեր օրերը ուրախ են անցնում: Մենք ունինք ուրախանալու պատճառ: Գուք երևի կըլիշէք, որ դեռ ուսումնարանում սովորում էի սրինգ ածել: Յետոյ էլ առանձին պարապեցի, և հիմա լաւ ածել գիտեմ: Ազատ ժամերիս, հայ տղերքս միասին ենք հաւաքւում, ես սրինգով «Յայլի» եմ ածում, Մանուկը թըմբուկ, ու բոլոր վաշտը հաւաքում ենք մեր շուրջը, ածում ենք, պարում, մենք էլ ուրախանում, նրանց էլ ուրախացնում:

— Յիշում եմ երկուսդ էլ մանկութիւնից ուրախ բնավորութիւն ունէիք: Տխուր օրերին երգն ու երաժշտութիւնը թեթեւացնող միջոցներ են: Օրէ, պէտք է անցնի, թո՛ղ ուրախ անցնի: Կեանքի ծանրութիւնները միայն ուրախ մարդիկ կարող են տանել:

— Փորձուած բան է, տխուր մարդը շուտ կըթուլանայ, կըմաշուի,—ասաց Մանուկը: Մեր վաշտի մէջ շատերը կան, որոնք միշտ մռայլ, անխօս և ընկճուած տեսք ունին: Շատ անգամ նկատել եմ, որ նրանք առանձին եղած ժամանակ լաց են լինում. խեղճերն այնքան յուսահատ են, որ կարծես հայրենիքի երես էլ չպէտք է տեսնին: Չէ, էլի ուրախ լինելը լաւ է:

—Եւ շատ էլ հիւանդանում են, վրայ բե-

րեց Գրիգորը:

—Այն ինչ մենք ո՛չ մի օր էլ չենք հիւանդացել, շարունակեց Մանուկը:

—Ինչո՞ւ ես սուտ ասում, ծիծաղելով կրտրեց Մանուկի խօսքը ընկերը, ապա չես լիշում, երբ երկուսս էլ մի շաբաթ պարկեցինք հիւանդանոցում:

—Բայց խօսմ հիւանդ չէինք:

—Ի՞նչպէս,—նկատեցի նրանց:

—Մենք տեսնում էինք, որ ուսանելից մի քանիսը դատարկ պատճառներով ծառայութիւնից փախչում էին, ու սուտ հիւանդ ձեւանում: Մի օր էլ, երբ մեր հերթն էր ծառայութեան, մտածեցինք երկուսս էլ հիւանդանալ և մի շաբաթ հիւանդանոցում մնացինք: Իսկապէս զինւորի համար շատ ձեռնտու է հիւանդանալը. մի կողմից ծառայութիւնից է ազատուում, միւս կողմից լաւ էլ կերակրում են հիւանդանոցում:

—Միթէ սովորաբար վատ է լինում սնունդներդ հարցրի ես:

—Վատ է: Հաճարի սև, թթու հացը ուտել չի լինում, մանաւանդ մեզ համար, որ սովոր ենք ցորեն հացի: Այդ չէ բոլորը, շատ անգամ այնպէս խմոր է լինում, որ շան առջ ձգես, չի ուտիլ: Իսկ ինչ վերաբերում է կերակրին, նա էլ կեղտոտ, անհամ ու ան-

հոտ մի խառնուրդ է: Իւրաքանչիւր մարդուն օրէնքի համաձայն պէտք է տրուի քառորդ ֆունտ միս, եթէ ոսկրը վրայից հանենք, հազիւ 18 մսխալ է մնում: Օրէնքը այնքան մեղաւոր չէ, որքան մարդիկ:

— Զմեռն է դժուար ծառայութիւնը, թէ ամառը:

— Իսկապէս ասած, ծառայութիւնը դժուար է առաջին վեց ամիսը, մինչև զօրավարժութիւնները: Զմեռն աւելի թեթեւ է քան թէ ամառը, նախ որ օրը կարճ է և երկրորդ, որ շատ անգամ ցրտերը արգելք են լինում զօրավարժութիւններին: Զմեռուայ մէկ բանը վատ է, որ քնում ենք փակուած զօրանոցներում, ուր օդը ծանր է ու ապականուած: Մարդու շունչն է կտրուում ծխած ցած տեսակի ծխախոտի հոտից: Ամառը շատ լաւ է վրաններում: Առաւօտուայ մաքուր օդը հրաշալի է. մարդ շնչում է խորը և ազատ դաշտի հազարաւոր ծաղիկների անուշահոտութիւնը:

Մենք մօտենում էինք վրանների շարքերին: Գրիգորն ու Մանուկը մնաս բարով ասացին ու հեռացան:

Ես նկատեցի Մանուկի աչքերի մէջ արցունքի փայլը:

— Ո՛վ գիտէ, կըտեսնենք նորից, թէ ոչ:

Օրհնիր մեզ, տէր հայր, անվնաս ազատուինք ծառայութիւնից, ասաց Մանուկը:

— Աստուած հետներդ, մի վախենաք, ժամանակը շուտ կ'անցնի:

— Ինդճ տղաներ, — ասաց նրանց յետեից իմ ուղեկիցը, որ մինչև այդ ժամանակ լուռ վկայ էր մեր խօսակցութեանը:

Տղաներով զբաղուած՝ բոլորովին մոռացել էի ուղեկիցիս:

III

Տղաների հեռանալուց յետոյ մի փոքր նստեցինք հանգստանալու: Իմ ուշադրութիւնը նրանց կողմն էր: Ես երկար ժամանակ լռութեամբ հետևում էի Մանուկին ու Գրիգորին: Նրանք անցան վրանների երկար շարքերի միջից, ապա ծռուելով դէպի ձախ՝ անցան խոտի դէզի մօտից և այնուհետև ծածկուեցին աչքերիցս: Տասնինը տարի ծառայութեան մէջ լինել, ասելն է հեշտ, բայց բնական կեանքի մի երրորդ տևողութիւնն է կազմում: Այդքան ժամանակում որքան չար ու բարի կանցնի: Իւրաքանչիւր զինուոր այդ երկար ու ձիգ տարիներում պէտք է մաշուի անյայտութեան մէջ: Զինուորը միայն կըհասկանայ, թէ ինչ է նշանակում ապրել ահ ու

դողով, մտածել, որ այս տարի, եկող տարի կամ հինգ տարուց յետոյ պատերազմ կըծագի և ինքն ստիպուած կըլինի կանգնել կրակի դէմ, շեկացած գնդակի առաջ: Մանուկը վախկոտ տղայ չէր, բայց իրաւունք ունէր ասելու. «ով գիտէ: կըտեսնուինք նորից»...: Ինչպէս խորտակուած է միլիոնաւոր մարդկանց կեանքը:

Իմ մտածմունքներն ընդհատուեցին զինւորական փողի ձայներով: Զայնին հետեւում էին մի շարք զինւորներ, որոնք վերադառնում էին իրանց մարզանքներից: Մենք պէտք է առաջ գնայինք: Վեր կացանք տեղերիցս և անցանք մի շարք վրանների առաջից: Այնտեղ մտուրներին կապած ձիերը կըծուծ էին ծաղկալից չոր խոտը, ոտքերով գետնին խփում, իրար էին կծոտում կամ վընջում: Ուղեկիցս օգուտ քաղելով դէպքից, խզեց տիրող լուռութիւնը:

— Տեսնո՞ւմ ես ի՞նչ լաւ խոտ է:

— Անկասկած խոտի շնորհիւն է, որ ձիերն այսպէս չաղացել են,

— Գիտես ի՞նչպիսի հանդ է Եասաղուլու հանդը:

— Լսել եմ այն, պտղաբեր տեղ է:

— Լսելը բաւական չէ, վրաբերեց խօսակիցս, — պէտք է աչքով տեսնել: Նայիր դի-

մացի սարի լանջը, որ կապտին է տալիս: Եասաղուլ գիւղն այստեղ էր: Քսան քսան հինգ տարի առաջ տէրութիւնը գիւղացոց հանեց և նրանց սահմանների մէջ զօրանոցներ շինեց: Ափսոս այս հողերին, որ այսպէս անխնայ զինւորների ոտքերի տակ կոխուտուծ է: Այս տեղերում բուսած հացի ոյժը, սպիտակութիւնն ու աճումը դժուար թէ Շորագեալի միւս մասերում լինի: Այն օրից, երբ գիւղացիներին հանեցին ու միւս գիւղերի մէջ ցրուեցին, Եասաղուլի հանդում էլ ցանքս չի լինում: Քարնան սկզբից մինչև ամառ արգելուած է այն տեղերում անասուններ արածացնելը: Քաշտն ամբողջ ծածկում է ծաղկաւետ խոտերով և տըւում է կապալով, զօրքի ձիերը կերակրելու համար:

— Երևի շուտով խոտն էլ կըպակասի:

— Իհարկէ, չէ՞ որ հողը ոտքերի տակ ամրանալով՝ արմատները կըփչանան և էլ խոտ չի բռնիլ:

— Քալուստ եղբայր, ասո՞ խնդրեմ, ձեր գիւղում իւրաքանչիւր մարդուն որքան հող է հասնում:

— Իւրաքանչիւրին ընկնում է երեք ու կէս կոտատեղ հող, ասաց նա:

— Ի՞նչպէս է կատարուում հողաբաժինը, ամեն գերդաստան ունի լաւ հողամաս:

— Հողը տեսակ-տեսակ է—լաւ, միջակ և վատ: Քաղաքում հարստութիւնը հաւասար չէ, գիւղումն էլ հողը հաւասար չէ բաժանուած: Մեծ-հարուստ տները ունին լաւ հողեր, ջրարբի տեղեր, իսկ քչւոր աղքատներն իրանց համեմատութեամբ: Հողը բաժանում ենք մենք, դրա համար էլ ազդեցիկ ընտանիքները միշտ լաւ հողերի տէր են դառնում:

— Ինչո՞ւ համար կառավարութիւնից հողաչափ չէք խնդրում, որ արդար բաժանէ հողը:

— Գիւղի մեծ մասը շատ էլ ցանկանում է: Գարնան սկզբներում համարեա միշտ կռիւ, անբաւականութիւն է լինում գիւղում. բայց մի կերպ խաղաղում են գիւղացիները և միշտ էլ զրկուածը մնում է զրկուած: Ունեւորները ամեն ջանք գործ են դնում, որ հողը չբաժանուի: Չատ անգամ գիմել ենք Նահանգապետին, մեծ փողերով հաւատարմատարներ ենք վարձել, որ բողոքներ տան, հասարակութեան պահանջը կատարեն, չի լինում: Հարուստները միշտ էլ կարողանում են քնացնել գանգատները, իսկ մեզ պատասխանում են «եօլա գնացէք»:

— Ասա՛, խնդրեմ, քանի՞ կոտ է տանում մի զեսեսատին տեղը:

— Վեց կամ եօթը կոտ:

— Բայց ո՞րքան է նստում գիւղացու վրայ

մի կոտի ցանելը:

— Նայելով թէ ինչ տեսակ հողի վրա պէտք է ցանել: Հողը երեք տեսակ է, կայ հերկի հող, կայ հերկոտ և կայ խոզան:

— Հաշուիր առանձին-առանձին:

— Գութանով հերկած արտում մի կոտ հատիկ ցանելու, քաղելու, ծեծելու ծախսն, առանց աշխատանքի՝ նստում է երկու բուբլի, հերկոտի վրայ մի կոտ ցանելու ծախսն արժէ մէկ բուբլի, նոյնքան կ'արժեցայ նաև խոզանը:*)

— Ի՞նչ էք հասկանում ծախս խօսքով, եթէ չէք հաշուում մշակի վարձը:

— Ծախս ասելով պէտք է հասկանալ զանաւարանին տուած վճարը, արքունի հողից օգտուելու համար, միւսնոյն ժամանակ տեղալին վարչական տուրքերը՝ դատարանի, գրագրի, նոյնպէս և գիւղի ծախսերը հողաչափի պահապանների, գզրի և այլն:

— Ենորհակալ եմ: Այժմ ինձ հասկացրո՞ւ, թէ ի՞նչպէս էք բաժանում ծախսերը ձեր մէջ: Այդտեղ էլ կատարւո՞ւմ է անհաւասարութիւն:

— Լինում է, բայց զգալի չէ: Բոլոր ծախսերը միասին են գումարւում և բաժանւում

*) հերկած արող երկրորդ տարում ցանելիս՝ կոչում է հերկոտ, իսկ խոզան կոչում է միայն արօրով վարած արքը:

են կօտի վրայ, միևնույն է թէ մարդաթուի վրայ. օրինակ, մի տուն ունի 70 կոտատեղ, ուրեմն պէտք է վճարէ 35 ռուբլի, ուրիշը 50 կոտատեղ, պիտի վճարէ 25 ռուբլի, երրորդը 12 կոտատեղ, վճարելու է 6 ռուբլի: Աղքատները, որոնք կոչուում են մատաղակերներ, ազատ են հարկերից:

— Իսկ որքան էք ստանում ցանածից արգիւնք:

— Նիշտ հաշուելը դժուար է, բայց կարելի է մօտաւորապէս ասել: Հերկած հողը, որ տանում է 6-7 կոտ ցորեն, լաւ տարում կրտայ 48-56 կոտ. այսինքն մէկին ութը կոտ. միջակ տարում մէկից ստացւում է 6 կոտ, իսկ վատ տարում, 2-3 կոտ: Հորկոտը լաւ տարում տալիս է մէկին 5-6, միջակ տարում 4-5 կոտ, իսկ վատ տարին 2½-3 կոտ: Խոզանը նույնքան կըլինի, ինչ որ է հերկոտը:

— Գալուստ եղբայր, այժմ հաշուի առնենք ասածներդ: Գուրս է գալիս, որ գիւղացին մի դեսեատին հողի վրայ ցանում է 6-7 կոտ սերմ և չհաշուելով իւր աշխատանքը, արտը իւր վրայ նստում է 12-14 ռուբլի, որից լաւ տարում ստանում է 48-56 ռուբլի, ցորենի փութը հաշուելով 1 ռուբլի, միջակ տարում 30-36 ռուբլի, իսկ վատ տարում՝ 16 ռուբլի: Հերկոտը և խոզանը՝ լաւ տարում տալիս են

30-42 ռուբլի, միջակում՝ 24-32 ռուբլի. իսկ վատ տարում՝ 16-18 ռուբլի:

— Այն, հաշուից այդպէս է դուրս գալիս, միայն սրա վրայ պէտք է աւելացնել յարդը: Նկատուած է, որ դեսեատինից ստացւում է 10 քթոց յարդ, որը արժէ 2-4 ռուբլի:

— Ապա որքան է օգտուում քաղաքացին, որ գնում է գիւղացու արտի երեսը ցանելու համար:

Քաղաքացու ստացած օգուտը մեծ չէ: Ե՛հ, մի բան էլ նա է շահւում: Պէտք է նկատել, որ քաղաքացին ինքը չի մշակում հողը, նա այդ գործը կատարում է վարձկանների ձեռքով, բայց ուրիշների ձեռքով կատարած գործից մեծ օգուտ սպասել չի լինում: Նրանք ցանելիս լաւ չեն ցանում, քաղելիս մաքուր չեն քաղում, իսկ ծեծելու ժամանակ անպատճառ զողանում են: Մօտաւորապէս կարելի է ասել, որ քաղաքացու վրայ հերկած արտի կոտը նստում է 4 ռ. հերկոտինը 3 ռ. իսկ խոզանը 1 ռ. 60 կոպ:

— Խօմ չէս նեղանում, Գալուստ եղբայր, իմ հետաքրքրութեան մասին. միտսին ճանապարհ ենք գնում, պէտք է մի բան խօսենք: Այժմ ինձ ասա, մէկ դեսեատին խոտատեղից որքան խոտ է ստացւում:

— Նեղանալու ոչինչ չկայ: Մի բան ինձ զարմացնում է, թէ ինչիդ են պէտք գիւղա-

ցու դործերը: Գիւղացու գործերը գիւղացուն պէտք կըզան և ո՛չ թէ քաղաքացուն: Գեսեատինից ստացուած է 2 սայլ խոտ. էժան տարում խոտի մի սայլը արժէ 4 ռուբ. իսկ վատ տարում՝ 6-7 ռուբլի կարժէնայ:

— Բոլոր ասածներիցք ես եզրակացնում եմ, որ առհասարակ գիւղացին շատ քիչ արգիւնք է ստանում: Երևի նա այդ պակասը լրացնում է անասնապահութիւնով:

— Այդպէս էլ պէտք է լինէր, բայց դժբախտաբար այդպէս չէ: Խօսք չկայ որ գիւղացին գիւղացի չէ առանց անասունների: Բայց դուք եթէ պտտել էք Եիրակում, տեսել էք որևէ գիւղ, որտեղից եթէ ո՛չ հազարաւոր, գոնէ մի քանի հարիւր գլուխ տաւար, ոչխար գուրս գայ: Տաւար ունենալու համար ամենից առաջ ընդարձակ արօտատեղ պէտք է:

Այն գիւղերը, որոնք ամարանոցներ ունին, նրանք փոքր ի շատէ լաւ են տաւարի կողմից, իսկ միւսները շատ խեղճ են: Միթէ գիւղացութիւն կամ գիւղացի կ'աշուանէք, եթէ գիւղում որևէ տուն ունի 5-10 ոչխար, մի կով և կամ մի լուծ եզ: Գիւղում այնպէս տներ կան, որոնք կաթի երես չեն տեսնում և ամբողջ տարին ապրում են առանց թացանի: Իսկ եթէ մի երկու կով էլ ունեցողներ կան, նրանք էլ վերջին նեղութիւնից

ստիպուած՝ իրանց երեխաների բերանից կըտրելով՝ կաթն ու մածուկը քաղաք են բերում մի քանի կոպէկով ծախում և զրանով իրանց տան պակասութիւնը հոգում: Օ՛հ ծանր է, ծանր է գիւղացու գրութիւնը: Գիւղացին խեղճ է, աղքատ և մերկ:

IV

Խօսքի հետ ընկած՝ մենք աննկատելի կերպով անցնում էինք ճանապարհը: Յանկարծ աչքերս վեր բարձրացնելով՝ զգացինք մեզ խաչ արձանների մօտ: Թէ երբ և ո՛ւմ ձեռքով են կանգնեցրած խաչ-արձանները, յայտնի չէ, որովհետև նրանց վրայ եղած արձանագրութիւնները ժամանակի ընթացքում եղծուել են: Միայն մէկ խաչի թւերի վրայ, սրատես աչքերը կարող են որոշել հետևեալ համառօտագրութիւնները - Տը. Յս. Գր. Ած.

— Տէր-Յիսուս-Քրիստոս Աստուած: Խաչարձանները շինուած են կարմիր քարերից և դրուած են հաստ քառանկիւնի պատուանդանների վրայ, երեսները դէպի արևմուտք դարձրած: Այդպիսի մի մեծ արձան էլ կայ հենց ձորի գլխին, թէք զիրքով, որ կարծես բարձրից իջխում է ձորին: Դաշտում եղածները գուցէ գերեզմանի արձան լինին, իսկ ձորի գլխինը հազիւ թէ գերեզմանաբար հա-

մարուի: Աւելի հաւանական է, որ դրանք կանգնեցրած են որևէ գիւղի կամ իշխանական կալուածքի սահմանները: Հաւանական է կանգնեցրել են Պահլաւունի իշխանները, իրանց հողային սահմանները որոշելու համար:

Երբ մենք մօտեցանք արձաներին, ուղեկիցս դիմեց ինձ հետևեալ հարցով:

—Տէր-Հայր, մինչև հիմա դու ինձ էիր հարցնում, հիմա էլ ես կըհարցնեմ քեզ, երազին հաւատո՞ւմ ես:

—Ի՞նչ երազի, — ասացի նրան զարմանալով:

—Հէնց այնպէս, սովորական երազի, երբ որ մարդ քնի մէջ որևէ երազ է տեսնում, պէտք է արդեօք նրան նշանակութիւն տալ, թէ ոչ:

—Ոչ, երազին հաւատալ չի կարելի:

—Ապա ինչո՞ւ համար մարդիկ հաւատում են և քնի մէջ տեսած բաներին իրական նշանակութիւն են տալիս:

—Պատճառը պարզ է, որովհետև մարդիկ սնահաւատ են և քնի մէջ տեսած երազներին իրական նշանակութիւն են տալիս:

—Ուրեմն դու չէ՞ս հաւատում, — աւելացրեց նա զարմանալով:

—Այո՛, չեմ հաւատում: Իսկ դու հաւատո՞ւմ ես:

—Հաւատում եմ և այդ ճիշտ է: Մտանդամ երազն այնպէս է կատարում, որ

կարծես բառացի մտքով առաջուց գրուած լինի: Եֆիմերտին էլ այդ բանը պարզ ցօյց կըտայ: Երբ որ մենք երազ ենք տեսնում, տխուր կամ ուրախ բնաւորութեան, իսկոյն դիմում ենք էֆիմերտուն և այնտեղ գտնում ենք բոլոր բացատրութիւնները:

—Լսիր, Գալուստ եղբայր, թէ ինչ բացատրութիւն են տալիս երազին գիտնական մարդիկ: Նրանք ասում են, որ երազները կազմուում են խոր քնից յետոյ: Երբ մենք հետզհետէ զարթնում ենք, մեր զգայարանները, այսինքն, տեսանելիք, լսելիք, և այլն դրսից, մեր շուրջն եղած առարկաներից սպաւորութիւններ են հասցնում ուղեղին և որովհետև քնի մէջ մեր գիտակցութիւնը պղտորուած է լինում, այնպէս որ կատարեալ ու պարզ չի ըմբռնում ստացած տպաւորութիւնները, որոնք ծնուել են ակամայ, երազներին ուղղութիւն են տալիս, մեզ մտորեցնում են, այնպէս որ մեր երևակայութեան ցնորքները մենք իրականութիւն ենք համարում: Երազի նիւթ կազմում են զգայարանքների հաղորդած տպաւորութիւնները, մարմնական պահանջները, օրինակ, երբ քաղցած ենք կամ ծարաւ, կամ երբ աղիքները աղբով են լցուած, կամ երբ ուզում ենք միգիլ: Երազին նոյնպէս նիւթ տալիս են մեր

մտածողութիւններն ու ձգտումները:

Զգայարանական տպաւորութիւնները, մարմնի պահանջները երբեմն լինում են այնքան կենդանի զօրութեամբ, ինչպէս որ լինում է արթուն ժամանակ, այնպէս որ մենք կարծում ենք, թէ իսկ որ մեր առաջ առարկաներ, անձնաւորութիւններ ենք տեսնում, լսում ենք նրանց ձայնը, հոտոտում կամ ճաշակում ենք: Մտտ անգամ նրանք ունենում են ուղիղ այն յատկութիւնները, ինչ որ մտքի արթուն ժամանակ մենք իմացել ենք. ուրիշ անգամ նրանք լինում են խիստ այլանդակ, անբնական ձևով, միաւորուած իրար հետ ամենատարօրինակ եղանակով:

— Տէր-հայր, թէև բոլոր պատմածներիդ նշանակութիւնը ինձ համար պարզ չէ, այնուամենայնիւ, բաւական հասկանում եմ և համոզուած եմ, որ ճիշտ է, մարմնական պահանջների ժամանակ մարդ երազներ կրտեսնի:

Նա պատմեց թէ ինչպէս մի գիշեր աղի կերակուր ուտելուց յետոյ, քնի մէջ երազում ջուր է տեսել և իրաւի զարթնելով՝ սաստիկ ծարաւ է զգացել: Այդպէս էլ մի անգամ երազի մէջ կերակուր էր տեսել, որովհետև քաղցած էր քնել:

— Ո՞վ գիտէ, — աւելացրեց նա. — որքան գատարկ բաներ կան, որոնց մենք հաւատ

ենք ընծայում: Մեր պարզամտութիւնը նրանումն է, որ երազ տեսնելիս, իսկոյն դիմում ենք երազահասնի բացատրութեանը, եթէ նա բարի ու լաւ ցոյց տայ, ուրախանում ենք, իսկ եթէ չար ու վատ ցոյց տայ, սկսում ենք տխրել և օրերով սպասում ենք երազի կատարուելուն: Հակառակի պէս, մի-մի անգամ նրանք կատարուում էլ են, որից եզրակացնում ենք թէ երազը կատարուեց:

— Ինձ թւում է, որ երազի մասին խօսք բանալիս՝ դու որևէ բան ունէիր ասելու, այդպէս չէ արդեօք, — հարցրի նրան:

Նա հայեացքն ինձ ուղղեց, ժպտաց բեխերի տակից և ձեռքը մեկնելով դէպի արձանների շուրջն եղած փոսերը, ասաց.

— Տեսնում ես այս փոսերը:

— Երևի աւերակներից մնացած փոսեր են:

— Կարծում ես, ո՞չ, Այս փոսերը մեր միամիտ գիւղացիների և ձեր խելօք քաղաքացիների շնորհիւն են: Նրանք երազներ տեսնելով, հաւատացել են երազների իսկութեան մասին և եկել են այս տեղերը փորփրել. որ գանձ գտնեն: Ես գիտմամբ հարցրի քեզ երազի մասին, որ չ'ծիծաղիս պատմելիքներիս վրայ:

— Հաւատում եմ որ հետաքրքիր կըլինին, պատմիր տեսնենք:

— Անցեալ տարիները մեր գիւղում մէկ

պառաւ կին մի երազ էր տեսել, իբր թէ խաջքարից վեց ոտք դէպի աջ գետինը մէկ արշին փորելով, գանձ գտաւ: Նա իւր երազը պատմել էր տանեցիներին, բայց նրանք բանի տեղ չեն դնում: Պառաւը նորից միւննոյն երազն է տեսնում: Այս անգամ տանեցիները հաւատում են և էֆիմերտուն դիմելով՝ իմանում են, որ երազը բարի է, գանձ կը գտնեն: Միւս օրը, առաւօտը վաղ վեր կենալով՝ տան տղամարդիկ բահ ու բրնձ առնելով՝ գալիս են այստեղ և սկսում են փորել. հէնց այս փոսն է, որ տեսնում ես:

Նա ցոյց տուեց մի մեծ լայն քանդուած փոս:

— Յետոյ, — հարցի հետաքրքրուելով:

— Երազի մէջ կար մի փոքր մանրամասնութիւն: Նրանք աշխատանքը պէտք է կատարէին լուռ, անձայն, ուստի փորում են առանց ձայնի: Որքան և չարչարում են, ոչինչ չեն գտնում: Կարծելով, որ սխալ են փորել, նորից մի ուրիշ փոս են սկսում քանդել: Այդպէս շարունակում են ամբողջ օրը և նրանց չար բախտից դարձեալ ոչինչ չի դուրս գալիս: Այդ դեռ բաւական չէ: Նրանք աշխատանքի լետեից ընկած՝ մտաւնում են ձիուն, որ բերել էին գանձը բառնալու մըտքով: Զին արածելիս կամաց-կամաց հեռա-

նում է ու անյայտանում: Այնուհետև գանձը թողած, ձիուն են պտրում, բայց արդէն ուշ է լինում: Զին կորել էր, իսկ իրանք տխուր-տրտում ուշ գիշերով դարձան գիւղ:

— Տեսնում ես, ասացի նրան, — ժողովրդի սնահաւատութիւնը երբեմն վնաս էլ է տալիս: Նրանք անշուշտ լսած կը լինին, որ աւերակների մէջ հնութիւններ կան, ուստի երազին հաւատալով, եկել են և իզուր տեղը աշխատել:

— Սրա նման մի ուրիշ գէպք էլ պատահել էր մի քաղաքացու հետ, — աւելացրեց խօսակիցս:

— Մէկ օր, բաւականին ուշացած՝ վերադառնում էի քաղաքից: Երբ որ հասայ այստեղ, տեսնեմ ինչ որ երկու հսգի աշխատում էին: Իսկոյն լիշեցի գիւղացու հետ պատահած գէպքը և մտքումս ասացի — գանձի հոտ են առել: Հէնց այն է, ուզեցի նրանց կողմը թեքուել, նրանք այդ նկատելով՝ ձեռքերի գործիքները վայր ձգեցին ու ինձ մօտեցան: Նրանցից մէկը իմ նախածանօթը դուրս եկաւ:

— Այստեղ լինչ էք շինում, ուստա Սարգիս, հարցրի:

Երևում էր որ նա շատ էլ գոհ չէր ինձ պատահելուց, ուստի շփոթուածի պէս ասաց.

— Քարհանքն էի գնացել, մի քիչ ուշացայ, այնտեղից եմ գալիս:

Ես ծիծաղեցի: Նա էլ զգուժ էր որ իրան չըհաւատայի, հարցրեց.

— Ինչո՞ւ համար ես ծիծաղում:

— Նրա համար որ դու սուտ ես խօսում: Հիմա ինչ քարհանքի ժամանակ է, մանաւանդ որ ես տեսայ ձեզ մի փոքր հեռուից, երբ դուք փորում էիք գետինը: Ի՞նչ գործիքներ էին ձեռքերիդ և ինչո՞ւ համար այնտեղ թողիք:

— Ծածկելն աւելորդ է, եղբայր, մեղքս ինչ պահեմ: Մեր տղան, ցոյց տուեց նա իւր ընկերոջը, որ մի միջահասակ մարդ էր, մօտ քառասուն տարեկան, անցնող շաբաթ ծածկաբար ինձ ասաց, որ մի երազ է տեսել, իբր թէ այստեղ գանձ է թաղնուած: Նա իւր երազը պատմել էր մի պառաւ կնոջ և վերջինս համոզել էր, որ իրաւի, երազում տեսածը ճիշտ է, որ գետինը մէկ արշին փորելուց յետոյ, դուրս կըգայ անտեղից մի մեծ քար, քարի տակ մի պղնձէ խուփ, իսկ տակը մի կարաս, մէջը լիքը ոսկի:

«Երբ որ տղան երազը պատմեց, ես մի փոքրր չհաւատացի, բայց նա այնքան էր հաւատացել ճշմարտութեանը, որ ինձ էլ համոզեց և մենք վճռեցինք գալ այստեղ բախտերս փորձելու: Բաւական փորել ենք գետինը, մէկ արշինի տեղ չորս-հինգ փոս փորեցինք, բայց և այնպէս ոչինչ դուրս չեկաւ:

— Սարգիս եղբայր, ասացի, ավսո՞ս որ դուր տեղը չարչարուել էք: Այս տեղերը եթէ գանձ լինէր, մեր գիւղը ձեզանից աւելի մօտ է, մենք վաղուց գանձը դուրս բերած կըլինէինք: Մեր գիւղացիք էլ այսպիսի փորձեր արել են, ու դարձեալ ապարդիւն է անցել ամեն մի փորձ: Գարձէք տուն, դարձէք, եթէ ո՛չ, գիշերը դուրսը կըմնաք:

Խեղճ մարդը զգջացած իւր սխալի վրայ, վազեց յետ, վերցրեց թիակն ու բրիչը, տուն դարձաւ:

— Ամեն տեղ տգէտ մարդը միևնոյն նախապաշարմունքներն ունի, լինի նա գիւղում, թէ քաղաքում, — ասացի ես: Մարդիկ ո՛չ միայն գանձ գտնելու յուսով զուր կորուստներ են ունենում, այլ կեանքի շատ խնդիրներում նախապաշարմունքներով լիքը, յետ են մնում և վնասների հանդիպում, հաւատարով գանազան կախարհների, ջագունների: Նոյն իսկ այն դէպքում, երբ պէտք է բլրժշկի դիմել հիւանդութեան առաջն առնելու համար, նրանք թլիսմներով ուզում են առողջանալ:

— Ծշմարիտ է, ճշմարիտ, — համաձայնուեց, խօսակիցս, — գլուխներս ցաւի, թէ կուրծքերս, մենք ասում ենք աչքով է տուած, և այդ աչքից ազատուելու համար դիմում ենք պա-

ուսաներին ու ծերունիներին, որ ազօթելով մեզ օգնեն: Պատահում են դէպքեր, երբ ծննդկանը դժուար է ազատուում, դարձեալ պառաւանդը թիզըաց անելով, կամ մազ պտըտցնելով, ուղում ենք իմանալ ո՞ր սրբին է, ինչ շարքի է հանդիպել:

V

Յուշիտեան արեգակն այրող էր: Թէև օրը կէս չէր եղել, այնուամենայնիւ դաշտում սաստիկ շոգ էր: Գիւղ հասնելու համար գեռ պէտք էր բաւական գնալ: Մենք վճռեցինք ձորով գնալ, որ թէև ճանապարհը մի փոքր երկարացնում էր, գոնէ շոգից չէինք նեղուել: Արդէն կանգնած էինք ձորի գլխին: Ձորի մէջ, կապոյտ ժապաւէնի նման ձգւում էր Ախուրեանը: Գետի եղերքը ծածկուած էր թաւշեայ նման բաց կանաչով, որտեղ արածում էին գիւղի նախիրն ու ոչխարները: Հովիւը, ոչխարները ջրի մօտ բերելով, ինքը նստել էր քարափի ծմակում ու սրինգ էր ածում: Սրնգի ձայնը խիստ դուր եկաւ ինձ, մանաւանդ որ վաղուց էր սրնգի ձայն չէի լսել: Ընկերս շտապեցրեց ինձ շուտով հովուի մօտ հասնել, խոստանալով թարմ կաթ խմացնել, ծարաւներս կտորելու համար: Նա

առաջ ընկաւ քարերի մէջ բացուած նեղ շաւղով: Իմ դրուժիւնը ծիծաղելի էր, չէի կարող նրա յետևից հասնել, այնինչ ինքը համարեա թռչում էր: Իւրաքանչիւր քալափոխում երերւում էի, բաւական էր, որ մի փոքր հաւասարակշռութիւնս կորցնէի, ոտքս սլկուէր, էլ այնուհետև միայն անգունդի յատակում կարող էի աչքերս բանալ: Գողգոջուն քայլերս աւելի էին դժուարացնում ոտքերիս տակ ընկած խիճերն ու աւազը: Շատ աշխատում էի ուղեկցիս աչքից ծածկել իմ վախը, բայց նանկատում էր այդ և իւր առաւելութիւնը զգալով, ծաղրում էր ինձ:

— Սովորել ես քաղաքի հարթ փողոցներում շորորալ, դէհ, ինձ նման ցած թռիլ: Ամբողջապէս քրտնքի մէջ կորած՝ մեծ դժուարութեամբ քարերից կախուելով՝ վերջապէս գառիվայրն իջանք ու մօտեցանք հովուին: Հովիւը մեզ տեսնելով, սրինգը վերջացրեց, ուղղուեց և ոտքի կանգնելով՝ բարևեց: Գրկին նստեցինք հովուի մօտ հանգստանալու: Սաստիկ ծարաւ էի, ջուր ուղեցի խմելու: Հովիւը անմիջապէս գուշը ջրով լցրեց, տուեց խմելու:

— Հաս՛, ասաց ընկերս, ջրով բան չի դաւնալ, լաւ է մի երկու ոչխար կթես, մի քիչ կաթ խմենք:

— Ծարաւս կոտորելուց յետոյ, այնքան էլ կաթ խմելու ցանկութիւն չունէի, ուստի ասացի:

— Կաթ չեմ ուզում, թող Հասօն մի փոքր սրինգ ածէ, ինչ դուր է գալիս: Հովիւը մի փոքր դժուարանում էր, բայց չուզելով խնդիրս մերժել, նորից սկսեց շուացնել: Նա ածում էր խիտ ոգևորուած: Երգի ազդեցութեամբ սկսեց նրա արևառ դէմքը փայլել: Ինչ էր նրա երգի բովանդակութիւնը, մենք չըզիտէինք, ինքն էլ պարզ չէր կարող հասկանալ: Նա ածելը սովորել էր իւր նման հովիւներից: Երբ արդէն բաւական ածելով յոգնեց, սրինգը վայր դրեց, ես հարցրի.

— Հասօ, այդ ինչ երգ էր որ ածում էիր:

— Մէկ տղայի երգ է, որ սիրած աղջկան փախցնում է սալերը:

— Ապրիս, լաւ ես ածում,— ասաց Գալուստը:

— Գէհ, ածում եմ էլի: Ես այնքան էլ լաւ ածել չըզիտեմ: Աւելի լաւ ածել գիտէ մեր գառնարածը: Լաւ բան է սրինգը: Ամալի դաշտում միակ մխիթարութիւններս այս է: Ոչ միայն մենք ենք մխիթարուում, մեր ոչխարներն էլ սիրում են սրինգի ձայնը: Սրինգի ձայնով իմ ոչխարները ջրի ափն են իջնում, նրանով ես նրանց կարող եմ յետ

կանչել. իսկ երբ ես նւտում եմ ածելու, նրանք էլ շուրջս են հաւաքում ու լսում են երգս:

— Վաղո՞ւց է, որ հովութիւն ես անում,

— Վաղուց, շատ վաղուց: Մազերս սպիտակեցին ոչխարների ու գառների մէջ:

— Երևի շատ ես սիրում ոչխարներին:

— Սիրում եմ որդիներիս պէս և երբ որ ոչխարներիցս մէկը հիւանդանում է, քիչ է մնում խելքս կորցնեմ: Գիտէ՞ք, որ ոչխարներն էլ ինչ են սիրում,

— Ինչից գիտես:

— Երբ որ ես քնած եմ լինում, նրանք գալիս են շուրջս, երեսս լիզում, հոտոտում են, ետեիցս ման են գալիս, իսկ երբ որևէ տեղ եմ գնում, վերադառնալիս մայելով դէմ են վազում:

— Գարունն աւելի ուրախ ես լինում, այնպէս չէ, Հասօ, այս սիրուն կանաչ դաշտերում, ոչխարներովդ շրջապատուած:

— Օ՛, այո՛: Զմեռն ինչ համար անտանելի է: Այն ժամանակն էլ թէև ոչխարների մէջ եմ լինում, բայց դոմերի մէջ փակուած՝ դուրս գալ չի կարելի, Զմեռը ես օրերն եմ համրում, թէ երբ պէտք է գարունը գալ, ձիւնն ու բուքը անցնի, սար ու դաշտ կանաչին ու ծաղկին, որ ես ծաղկապատ դաշ-

տերու՛մ խաղամ իմ ոչխարների, նորածին
գառների հետ: Գարնանը ես կարծու՛մ եմ,
թէ ամենից բախտաւոր մարդը ես եմ:

— Ապա վատ, անձրեային եղանակներին
վատ չէ՞ս զգում քեզ:

— Է՛հ, այդ էլ մի մեծ բան չէ: Քամուց
և ամպերի շարժմունքից հասկանում եմ
փոթորիկը և շտապում եմ հօտս տուն դարձ-
նել, բայց եթէ ճանապարհին ուշանում եմ,
կուչ եմ գալիս թաղիքիս մէջ և սպասում
եմ փոթորկի անցնելուն: Գժուարը գարնան
սկզբներին է լինում, երբ հօտի մէջ կան
նոր ծնուած գառներ, կամ երբ ոչխարը նոր
է լինում խուզուած: Այդ ժամանակ նրանք
ցրտից մրսում են ու սատկում: Միայն այդ
միջոցին վատ է մեզ համար: Բայց մենք
խօսքի եղանք և կաթ չըխմեցրի:

Այս որ ասաց, առանց մեր համաձայնու-
թիւնն ստանալու, արագութեամբ տեղից վեր
թռաւ և ընկաւ ոչխարների մէջ: Նա կթեց
մի քանի ոչխարներ և կաթի գուշը լցրած՝ ու-
րախ դէմքով բերեց մեզ մօտ:

— Ափսոս որ հաց չունիմ, թէ չէ թարմ
կաթի մէջ կըբրթէիք ու կ'ուտէիք: Հովուի
կերածն այս է մշտապէս: Ոչինչ, թո՛ղ Գալօ
ամին չընեղանայ սև ոչխարը կթելուս հա-
մար: Սուտ չեմ ասում, բոլորի ոչխարներն

էլ հերթով կթում եմ:

— Ա՛յ վչանալու. — հանաքով նկատեց ոչ-
խարի տէրը, դու ամեն օր էլ մեր ոչխար-
ներն ես կթում, հարսները միշտ գանգատ-
ւում են, թէ ոչխարների կուրծքը դատարկ է:

— Սուտ են ասում, իմ արևը վկայ, ընդ-
հակառակը, աւելի քիչանգամ ձերնեմ կթում.
բայց նրանք ինձ հետ թշնամացել են, դրա
համար էլ զրպարտում են, որ աչքից ձգեն ինձ:

— Չլինի՞ թէ մեր հարսների խաթրին դիպել
ես կամ հայհոյել նրանց:

— Ո՛չ, նրանք ինձանից պահանջում են,
որ ոչխարները առանձին ջուկեմ ու համրան-
քով փարախը լցնեմ: Ես էլ ժամանակ չունիմ,
դրա համար հետս ընկել են:

— Եատ սատանայ քուրդ ես, ասաց Գա-
լուստը ծիծաղելով, մինչև որ դու հարսների
խաթրին դիպած չըլինիս, նրանք քեզանից
չեն գանգատուիլ:

— Հարսներն էլ իրանց հալին չեն կենում,
նրանք ինձ գայրացնում են, ես էլ հայհոյում
եմ. թո՛ղ չասեն, չըլսեն:

Հովուի ու տիրոջ խօսակցութիւնը ընդ-
հատեց մի սպիտակ գառ, որ մեզ էր մօտե-
ցել: Գառի պարանոցից կապած էր մի կաշուէ
ժապուէն, բոժոժներով շարուած, իսկ մէջ
տեղից կաթ էր ընկած փոքրիկ գանգակը: Հա-

սօն ձեռքը մեկնեց ու գառի գլուխը բռնեց:

— Բոլոր գառներիցս աւելի սրանքս սիրում, ուր որ գնում եմ, լետեիցս գալիս է: Քաղցած ժամանակը սա մօտենում է ինձ, որ կաթ ուտացնեմ: Հէնց որ տեսնում եմ գառս քաղցած է, իսկօյն բռնում եմ որևէ ոչխարի գլուխ և ծծեցնում եմ: Կրանիցն է որ այսպէս գիրացել է:

— Հօտի մէջ քանի գառ ունիս, — հարցրի նրան:

— Երեսուն հինգ գառ էր, բայց անցած օրը մէկն ընկաւ քարից ու օտքը կոտրեց: Տեսայ որ քանի մնայ, պէտք է լղարի ու գուցէ սատակի, ծախեցի վանքի ուխտաւորներին:

— Քեզ որտեղից այդքան գառ: Սեպհական ոչխարներ էլ ունես, — հարցրի նրան:

— Ունեմ: Տասը հատը իմ ոչխարներից են, իսկ մնացածը վարձս է:

— Ինչքան վարձ ես ստանում:

— Իւրաքանչիւր տասնուհինգ ոչխարին տալիս են մի գառ. բացի դրանից ոչխարատէրերը հերթով տալիս են հացս ու տրեխներս:

— Ոչխարներդ բաւական շատ են երևում, որքան կըլինին բոլորը:

— Կըլինի երեքհարիւրից աւելի: Ուրիշ տարիներ սրանից աւելի կըլինէր, բայց անցեալ տարի «գաբաղ» հիւանդութիւնը շատը

կոտորեց, մի մասն էլ ճախեցին:

— Կորած կամ վնասուած ոչխարի փոխարէն խոմ վարձդ չեն կտրում:

— Այո, մի մի անգամ կորածների համար ստիպուած եմ վարձիցս զրկուելու. բայց ես մեղաւոր չեմ, որ նրանց ոչխարը գիւղի մէջ կորչում է, միայն էլի ինձանից են առնում:

— Եթէ այդպէս չըլինէր, դու մեզ ոչխար չէիր թողնիլ, բոլորն էլ ուխտաւորներին կըծախէիր, վրաբերեց տէրը:

— Հոգուդ մեղք ես անում, Գալօ ամի, ահա քսան տարի է ձեր գիւղում հովիւ եմ, այդքան ժամանակում ես քեզանից քանի ոչխար կամ գառ եմ կերել:

— Հանաք եմ անում, Հասօ ջան, կերածդ հացը հալալ լինի, բոլոր գիւղն էլ շնորհակալ է քեզանից. բարով պսակենք, մարդ դառնաս:

— Ես հայի աղջիկ պէտք է առնեմ: Գիտեմ, քուրդին հայը աղջիկ չի տալ, բայց ես հայ կըդառնամ, կըմկրտուիմ հայի պէս:

— Աղջկայ համար ինչո՞ւ ես հայ դառնում, քուրդ աղջկայ հետ էլ կարող ես պսակուել, նկատեցի ես:

— Չէ, այսքան տարի հայի հաց եմ կերել, հայի տուն մեծացել, ես սիրում եմ հայերին, դրա համար էլ ուզում եմ հայի հաւատ ընդունել:

Արդէն բաւական հանգստացել էինք: Մեզ մնում էր շատ չնչին տարածութիւն անցնելու: Հովուից հեռանալուց առաջ, հանեցի նրան մի քանի կողէի ընծայելու: Նա կարծեց թէ խմած կաթի գին ենք տալիս, չվերցրեց ու դարձրեց ասելով.

— Մի աման կաթի համար փող չեն տալ, բայց եթէ ուզում էք ինձ լաւութիւն անել, տուէք ձեր թաշկինակը, իմը երեկ այս քարերի մէջ կորաւ:

Ես խոստացայ նրան քաղաքից թաշկինակ ուղարկել, երբ որ Գալուստը նորից քաղաք գալու լինի, իսկ առայժմ, ասացի, — այս փողը տալիս եմ նրան որպէս ընծայ:

Հովիւը շատ ուրախացաւ և երբ մենք հեռանում էինք, լետեւներէցս կանչեց:

— Թաշկինակս չմոռանաս:

— Ձէ, Հասօ, չէ, քաղաքից անպատճառ կուղարկեմ Գալոս ամու հետ:

— Կարմիր ու մեծ թաշկինակ ուղարկիր, — ասաց նա սիրտ առած: Դրա համար շատ շնորհակալ կը լինիմ:

— Լաւ, լաւ, միամիտ կաց, կուղարկեմ քեզ համար կարմիր ու մեծ թաշկինակ:

VI

Մենք հեռացանք հովուից, էլ ոչ նա և ոչ իւր ոչխարներն էին երևում: Արդէն գիւղի սահմաններումն էինք: Մեր ձախ կողմը, արտերի միջից դուրս եկան երկու մանկահաս աղջիկներ, որոնք մի-մի կապ խոտ շալակած՝ ճանապարհի վրայ ելան: Նրանք մեզ տեսնելուն պէս, քայլերը դանդաղեցրին և թոյլ տուին որ մենք առաջ ընկնենք: Իսկ երբ արդէն մի երկու քայլ առաջ էինք գնացել, նրանք սկսեցին բարձր ծիծաղել: Նրանց այդ տարօրինակ ծիծաղը ինձ շատ զարմացրեց:

— Ինչո՞ւ այդպէս յանկարծ ծիծաղեցին աղջիկները, հարցրի բարեկամիս:

— Ելեւի մի բան մտածեցին: Գրազ կը գամ, որ այդ անպիտանները մեզ վրայ են խօսում:

Բայց մենք ոչինչ առիթ չըտուինք նրանց մեզ վրայ ծաղրելու համար, — ասացի ներքին զժգոհութեամբ:

— Ի՞նչ չես ճանաչում գիւղի աղջիկներին. նրանք շատ սրատես են և ամենաչնչին երևոյթն անգամ կարող է նրանց աչքում ծաղրի նիւթ դառնալ: Այն բարձրահասակ աղջիկը յայտնի է գիւղի մէջ որպէս կտտակասէր ու ծաղրող և նրա աչքից ոչինչ չի ծածկւում:

— Ուրախութիւնը սրտի առանձին լատիւ-
թիւն է, որ դժբախտաբար ամեն մարդ չու-
նի: Գա անհասանելի սեպհականութիւն է և
կապ ունի մարդու արեան խառնուրդի և
վարած կեանքի հետ: Երբ լուրջ մարդը օրը
անցնում է մռայլ ու սև հոգսերով, ուրախ
բնավորութեան տէր մարդը հանաքով ու
ծաղրով դիմանում է կեանքի ձախող հան-
գամանքներին:

Մենք խօսելով հեռանում էինք, բայց աղ-
ջիկները շարունակում էին բարձր-բարձր ծի-
ծաղել. մինչև անգամ մեր ականջին հաս-
նում էին նրանց հատ-հատ բացականչութիւն-
ները, որոնք իրաւի սեղողուած էին մեր հաս-
ցէին: Տիրացու Գալուստն էլ չըհամբերեց,
յետ դարձաւ և կծու կերպով յանդիմանեց,

— Այ դուք փչանալուներ, չէք կարող
համեստ խօսել և սլմն էք ծաղրում: Սոնն,
ամօթ չէ քեզ, որ լեզուդ ում վրայ ասես
բանեցնում ես:

Սոնան բարձրահասակ աղջիկն էր, որի մա-
սին մի քիչ առաջ ուղեկիցս ասեց թէ կա-
տակասէր է: Նա տեսաւ որ մենք իմացել
ենք իրանց խօսքերը, սաստիկ կարմրեց և
ուզելով մի կերպ արդարացնել իրանց, ասաց.

— Ո՛վ է ձեզ վրայ խօսում, մենք մեզ հա-
մար առանձին բան ենք խօսում, ձեզ հետ

ինչ գործ ունինք, որ ձեզ ծաղրենք:

Աղջիկներին անյարմար դրութիւնից հա-
նելու համար, ընկերիս թւեից քաշեցի ասելով.

— Թո՛ղ դրանց, ջահել աղջիկներ են, ս՛վ
դիտէ ինչի մասին են խօսում, երևի մի ա-
ռիթ ունին ծիծաղելու, ինչու ես նրանց
վերաւորում:

Գալուստը չըհակառակուեց, յետ դարձաւ
և մենք շարունակեցինք մեր խօսակցութիւնը:

— Ո՛րքան ազատ են ձեր կանայք—նկա-
տեցի ես:

— Այո՛, գիւղում կին մարդն աւելի ազատ
է ապրում, քան թէ քաղաքում: Նա դար-
նան սկզբից մինչև աշունք շարունակ դաշ-
տերումն է լինում: Եթէ կինը դաշտում
չ'աշխատի, մեր գործը կըկաղայ, մենք էլ մե-
նակ կըմնանք. իսկ դաշտային կեանքը ազատ է:
Այդ ազատութիւնն է, որ նրանք մի փո-
քրը համարձակ են երևում: Բայց այդ մի-
այն դաշտումն է: Տան մէջ կինը ճնշուած
է, օտար տղամարդու հետ չի խօսում և ման
է գալիս երեսը ծածկուած:

— Համարձակութիւնը վնաս չունի, միայն
թէ իւր վարքն ու բարքը մաքուր լինի:

— Գիւղում երկու տեսակն էլ կայ, ինչ-
պէս և քաղաքում: Վատ կինը ամեն տեղ
վատ է, թէ տանը և թէ դուրսը: Կան շատ

փակուած կանայք, որոնք փախչում են օտար մարդ տեսնելիս, բայց թաքուն այնպիսի վատութիւններ են անում, որոնց մասին խօսելը մեղք է: Բայց զիտես, շատ անգամ կնոջ վատանալու պատճառը ինքը տղամարդըն է: Գիւղում կան այնպիսի տղամարդիկ, որոնք իրանք են կնոջը վատ ճանապարհի վրայ դնում: Այդպիսիներն ապրում են անհաշիւ, օրերը թղթախաղով են անցկացնում, հարբում են և կնոջը ծեծում կամ քաղցած թողնում: Նրանք կնոջը մարդու տեղ չեն դնում, չեն մտածում, որ կինն էլ հողածին է, ուտել, հագնել կուզի: Անառակ մարդկանց կանայք մի, երկու, հինգ տարի համբերելուց յետոյ, վերջապէս մի օր էլ իրանք գայթակղում են ու ընկնում:

— Բայց ես զիտեմ, որ զիւղերում այդ տեսակ երևույթները բացառիկ դէպքեր կըլինին:

— Այո, հազուադէպ են, բայց փոքր զիւղերի մէջ մի երկու դէպքն էլ շատ կ'երևին:

— Իսկ ո՞վ են նրանց գայթակղեցնողները:

— Ամեն մարդ: Կնոջ փէշն իրան թշնամի է: Գիւղերում միթէ քիչ ստահակներ կան, որոնք ամբողջ օրերով անգործ ընկած են օդաներում: Նրանք աւելի լիւր, անհոգի մարդիկ են, տղամարդիկ խեղճանում են այդպիսիների աւաջ, իսկ իրանք մի բուռ չամի-

չով, մի թաշկինակով դուրս են քաշում հարս ու աղջիկներին և անբարոյականացնում:

— Աղջիկներ փախցնողներն էլ այդպիսիներն են:

— Այո, հէնց գրանք են, որ սիրահարութիւններ են անում աղջիկների հետ դաշտերում, գիւղում, գոմերի մէջ և մի գեղեցիկ օր լանկարծ տեսնում ես, որ փախցրեց աղջկան, ու խայտառակեց նրա հօր անունը: Պէտք է ասել, որ վերջերս պակասել է առեւանգելու սովորութիւնը, որովհետեւ հիմա այլևս անպատիժ չեն կարող մնալ այդպիսիները:

— Գեռ ևս շարունակում է գլխագնի վատ սովորութիւնը:

— Միթէ գիւղական սովորութիւնները, վատ թէ լաւ, շուտով կարող են վերանալ: Ձէ որ մենք կոշտ ու կոպիտ գիւղացիներ ենք, կարող ենք յետ կենալ մեր տեսածներից: Կամ միթէ կարծում ես, որ քաղաքների պէս աղջկայ ծնողները իրանց գաւակին կարողութեան չափ օժիտ կըտան: Ո՛չ, զիւղում աղջկայ տէրը ուրախ է աղջիկ ունենալու համար: Աղջիկը քանի փոքր է, տէրը նրան բաժին հասանելիք հողից է օգտւում, իրան էլ տան ծառայութիւններ կատարել տալիս: Իսկ երբ աղջիկը մեծացաւ, մանաւանդ, եթէ նրա բախտից գեղեցիկ եղաւ, նրան թանգ գլխագին

է նշանակուած և ով հարուստ է, թող առաջ գայ: Ծնողն առանց խղճահարուելու, իւր հարազատին փողով պէտք է ծախէ, առանց հարցնելու տղայի արժանաւորութիւնները մասին:

— Այդ անարդարութիւն է, տմարդութիւն է: Շատ անգամ կարող է մի ստահակ տղայ իւր հարստութեան պատճառով տէր դառնալ աղջկան, գուցէ աղջիկը երբէք էլ նրան չի սիրում:

— Այդպէս էլ լինում է սովորաբար: Վերջերս գիւղում մի դէպք պատահեց, որ քիչ մնաց արիւնահեղութեան պատճառ դառնար: Աղջկայ մէկը սիրահարուած էր գիւղի տղաներից մէկի հետ: Տղան իւր կողմից առաջարկութիւն արաւ և աղջկայ ձեռքը խընդրեց: Հայրը նկատի ունենալով, որ խնդրողը աղքատ տղայ է և չի կարող մեծ գլխագին տալ, մերժեց նրա խնդիրը: Որտեղից որ էր, յանկարծ մի ուրիշ տղայ յայտնուեց և ձեռնտու պայմանով ըստացաւ ծնողի հաճութիւնը, առանց հարցնելու թէ արդեօք աղջիկն էլ համաձայն է այդ տեսակ ամուսնութեան: Աղջիկը լաց եղաւ, խնդրեց, աղաչեց հօրը լեռ կենալ այդ գիտաւորութիւնից, բայց ոչինչ չ'օգնեց: Հայրը իւր խօսքի տէրն էր. նա աղջկան սպառնաց, որ եթէ չհամաձայնի,

կ'սպանէ նրան: Աղջիկը լռեց, վախեցաւ, բայց պսակի գիշերը լաց եղաւ ու ուշաթափուեց:

— Քահանան գիտէր այդ բանը:

— Ո՛չ չըգիտէր, իհարկէ եթէ գիտենար, չէր պսակիլ: Վերջապէս ինչ գիտենալու բան է: Գա տնական գաղտնիք է, որ շատ անգամ խեղդուում է չորս պատերի մէջ: Ինչ և իցէ: Պսակուելուց յետոյ նա երբէք չէր ուզեցել մարդուն ճանաչել և հէնց պսակի գիշերը հիւանդացել էր: Այս անգամն էլ գիւղացին իւր իմարութիւնով ուզեցաւ հիւանդին բժշկել: Ել թուղթ ու գիր, էլ ջաղու, բոշա չմնաց, որ չըղիմէին, որովհետև կարծում էին որ «չարոց» է, տղան թուղթ էր անել տուել, աղջկան հիւանդացրել էր:

Պսակուելուց մի ամիս էլ չէր անցել, որ յանկարծ լսեցինք թէ հարսը փախել է իւր սիրած տղայի հետ: Հարսի սկեսրանք և ծնողները գոռում գոչիւնով, հարահարոցով թափուեցին տղայի տունը, որ եթէ բռնէին, կտոր կտոր կանէին:

Գիւղը երկու մաս բաժանուեց, կռիւ, հայհոյանք: Տղայի տունը տակն ու վրայ արին, բայց հարսին չգտան: Նրանք փախել անլայտացել էին մի ուրիշ գիւղ, որտեղ մի քահանայ միամտաբար, թէ փողով, պսակել էր նրանց: Երկու օր մաս գալուց յետոյ, վեր-

ջայէս գտան: Յայտնի բան է երկուսին էլ մի լաւ ծեծելուց, արիւնջուլաց անելուց յետոյ բերին Հոգ. Կառավարութիւնը: Աղջիկը կանգնեց և ամենքի ներկայութեամբ ասաց, որ ինքը չի սիրում, չի ճանաչում նախկին ամուսնուն: Բոլոր յորդորն ու համոզելը զուր անցաւ, այնպէս էլ գնաց նա երկրորդ ամուսնու հետ, իսկ առաջինը խնդիր տուեց ամուսնալուծութեան: Երկրորդ պսակը մինչև օրս էլ մնացել է անվաւեր: Պսակող քահանան պատժուեց, այնու ամենայնիւ աղջիկը կենակցում է ապօրինի կերպով իւր սիրած տղայի հետ:

— Յաւալի է: Անշուշտ այդպիսիները վատ կ'ազդեն գիւղացոց մէջ:

— Եւ իրաւի ազդում են: Կան մարդիկ, որոնք իրանց կնոջից զատ, ապօրինի կենակցութիւններ ունին ուրիշների հետ: Կան և այնպիսիներ, որոնք առանց քաշուելու հասարակաց կարծիքից, հէնց իրանց տներն են պահում, թուրքական սովորութեան պէս:

— Բայց ինչպէս է համբերում հասարակութիւնը:

— Հասարակութիւնը չի համբերում, առժամանակ նրանց պախարակում է, նրանց հետ նիստ ու կաց անելուց դադարում է: Նրանք արդարանում են որ կամ կինն է հի-

ւանդ, կամ որդի չունին, դրա համար են բերել տուն: Այսպէս ժամանակ անցնելուց յետոյ, վերջ է վերջոյ հասարակութիւնը աչքերը փակում է սրանց վերաբերմամբ:

Մենք գիտենք որ բոլոր չարիքի պատճառը մի կողմից ծնողների կամայականութիւնն է, միւս կողմից գլխագինը: Եթէ ծնողը պսակից առաջ ամուսնացողների յօժարութիւնը հարցնէ, ապագայում ընտանիքի մէջ անհամաձայնութիւններ հազուադէպ կը լինին, և եթէ գլխագինը վերջանայ, ծնողն էլ աղջկան ծախելու միտք չի ունենայ և աղջիկն իւր սիրած հաւանած տղայի հետ ամուսնանալով, աւելի բախտաւոր կը լինի:

— Անկասկած, — վրաբերի ես, — փոխադարձ սէրի վրայ հիմնուած ընտանիքը բախտաւոր կը լինի, այնինչ անսէր ամուսնութիւնները միշտ թշուառ վախճան կ'ունենան: Եւ տղամարդն եթէ շուտ է տրամադրուում անբարոյականութեան, հասկանալի է, որովհետև հասարակաց կարծիքը նրան շատ չի դատապարտում: Մենք տեսնում ենք կնոջ ընկնելը, պարսաւում ենք նրան, բայց չենք ուզում գաղտնիքների խորը թափանցել, նրա ընկնելու պատճառները քննել: Նրա համար թէև շատ թանգ է անբիծ անունը, բայց նա արատաւորում է, որովհետև ուրիշ ելք չունի, որով-

Հետև մարդիկ սիրտ չունին, նրա զգայուն սրտին չեն խօսեցնում:

Արդէն գիւղումն էինք: Խօսակիցս «մնաս բարով» ասելով՝ ինձանից բաժանուեց դէպ իրանց տունը գնալու, իսկ ես տիրացու Գալուստից ստացածս տեղեկութիւններով հարստացած՝ քալլերս ուղղեցի իմ ծանօթի տան կողմը:

Մինչև տուն մտնելս ես շարունակ ստացածս տեղեկութիւնների մասին էի մտածում: Գիւղացու կեանքում կան հին ու նոր ցաւեր, որոնք ներկայացնում են անհրաժեշտութիւններ: Դրանք էական պահանջներ են, որոնք աւելորդ տեղը նեղում, խոցոտում են նրան: Իսկ թէ ո՞վ, երբ և ինչ կերպով պէտք է շտապել այդ ցաւերի զարգացման սողնչ առնելու համար, ինքս էլ չէի հասկանում: *)



*) Դանլիճանների նկարագրութիւնը իրանց ներկայ և անցեալ տեսակետներով, կարելի է գտնել 1904 թ. Արարատի մէջ, յուլիս-օգոստոս և սեպտեմբեր համարներում: Ն. Ք. Նիկ.

Հայաստանի Ազգային գրադարան



NL0438194

Լ Ո Յ Ս Տ Ե Ս Ա Ն

1. ՕՐԻՈՐԴԵՆԻՆ ԽՈՐՀՈՒՐԴ դ. 10 կ.
2. ԴԵՂԻՆ ԴԻՄԱԿԱՒՈՐԸ դ. 7 կ.

~~~~~  
Գինն է 15 կոպ.  
~~~~~

Գինել՝ Александрополь, священнику
Н. Никогосяну և Տփլիս՝ «Գուտտենբերգի»
գրավաճառանոցը:



